

A mítosz és metaforái: médiatársadalmi eszményképek

A tanulmány szerzője abból indul ki, hogy a társadalomelméletek egyre gyakrabban kommunikációelméleti köntösben jelennek meg, és metaforák segítségével írják le a változónak tételezett társadalmat (vagy annak néhány aspektusát). Az „információs társadalom” fogalma egyike az ilyen kommunikációelméleti metaforáknak, csakúgy, mint a „hálózati társadalom” vagy a „médiatársadalom”. Az elemzés kitér e metaforák különleges nyelvi kifejezési formaként betöltött szerepére, röviden érintve az eszményképek fogalmát is. Összefoglalja ez egyes fogalmak történetét és azok leginkább elterjedt teoretikus olvasatait, a médiatársadalom fogalmát állítva a középpontba. A munka lényegét annak a kérdésnek a vizsgálata alkotja, hogy ezek a fogalmak a jelenlegi és a jövőbeli társadalom milyen formáját sugallják, illetve miképp kezelheti ezeket a kommunikációtudomány.

Kulcsszavak: *médiatársadalom, kommunikációtudomány, mítosz, metaforák*

Szerzői információ:

Maren Hartmann

Kommunikációkutató, a Berliini Egyetemen tanársegéd. Tanulmányait Berlinben és a Sussexi Egyetemen végezte, majd különböző egyetemeken dolgozott az Egyesült Királyságban, Belgiumban és Németországban oktatóként és az Európai Unió megbízásából a média és a mindennapi élet összefüggéseit vizsgáló kutatóhálózat tagjaként. Kutatási területe: kulturális tanulmányok, kiberkultúra, (új) média a mindennapi életben és a városok mediatiszációja. Főbb publikációi: *Technologies and Utopias: The cyberflaneur and the experience of 'being online'* és *The Domestication of media and technologies* (társszerkesztő Thomas Berkerrel és munkatársaival). Jelenleg az ECREA (*European Communication Research and Education Association*) digitális kultúrával és kommunikációval foglalkozó szekciójának elnöke.

E-mail: Maren.Hartmann@uni-bremen.de

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Hartmann, Maren. „A mítosz és metaforái: médiatársadalmi eszményképek”.

Információs Társadalom VII, 4. szám (2007): 47–67.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.VII.2007.4.3>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Maren Hartmann

A mítosz és metaforái: médiatársadalmi eszményképek

Bevezetés

Frank Hartmann médiafilozófus már 1998-ban megállapította, hogy „a társadalomelméletek egyre gyakrabban kommunikációelméleti köntösben jelennek meg”. A kommunikációelméleti gondolkodás keretein belül gyakran metaforák segítségével írjuk le a változónak tételezett társadalmat (és/vagy annak néhány aspektusát). Az információs társadalom¹ fogalma egyike az ilyen kommunikációelméleti metaforáknak csakúgy, mint a „hálózati társadalom” vagy a „médiatársadalom”. E tanulmány fókuszában elsősorban az utóbbi fogalom áll.² Ennek megfelelően bemutatjuk és elemezzük a médiatársadalom fogalmának több interpretációját. Mindazonáltal a vizsgálódást az imént megnevezett két másik metaforával kezdjük: ezek olyan projekciós felületekként szolgálnak, amelyekkel szemben megrajzolható a médiatársadalom kevésbé világosan körvonalazott fogalma. Érvelésünk alapjául az a feltevés szolgált, hogy ezek a metaforák megmutatják a társadalom jelenlegi állapotát, és egyszersmind befolyásolják annak jövőbeli fejlődését is. Ezt igazolja, hogy a médiáról szóló társadalmi vitákat áthatják az ilyen metaforák, és efféle vita azok nélkül el sem képzelhető.

A média területén jelenleg zajló fejlődés e metaforákon keresztül problematizálódik, s ezek révén kapcsolódik a társadalmi cselekvéshez és a mindennapi használathoz. E tanulmány arra a szerepre helyezi a hangsúlyt, amelyet a metaforikus eszményképek játszanak az ilyen típusú fejlődés és a hozzájuk kapcsolódó társadalmi víziók közvetítésében. A különböző társadalomfogalmak eltérő szinten állnak mind köznyelvi elterjedtségük és diszkussziójuk, mind pedig elméleti megalapozottságuk tekintetében. Végül pedig, ahogy azt már Kurt Imhof és munkatársai is megjegyezték, ennek a fogalmiságnak „a heurisztikus tartalmáról szóló viták szerint kanyarog a társadalomtudományos megismerés ösvénye, amely a kutatás tárgyának adekvát leírásához vezet” (Imhof et al. 2004, 10). A társadalomfogalmak vizsgálata nem kevesebbet jelent tehát, mint a kommunikációtudomány programszerű iránymeghatározását szoros összefüggésben a metaforákkal.

A metaforák olyan nyelvi konstrukciók, amelyek egyrészt a fennálló gondolkodásmódról tanúskodnak, másrészt pedig bizonyos felértékelő hatást is képesek kifejteni. Az itt vázolt összefüggés szerint azért használunk metaforákat, mert a társadalom meg-

¹ Itt elsősorban az information society fogalmáról angol nyelvterületen folytatott diskurzus elemzésére vállalkozunk. A német szakmai diskurzus sajátosságait e tanulmányban nem áll módunkban részletesen kifejteni. Elegendő csupán arra utalnunk, hogy az információs társadalomról németül folyó vita nagy vonalakban az angol nyelvűre hasonlít (illetve az befolyásolja), egyúttal azonban árnyalatnyi eltérések is akadnak.

² Ennek az elhatározásnak a kiindulópontja az a szándék volt, hogy rekonstruáljuk a német kommunikációtudomány jelenlegi rangos diskurzusait, és azokat összevessük más, nemzetközi szinten lezajlott vitákkal. Ebben közrejátszott az is, hogy a szerzőt többéves külföldi tevékenysége olykor megakadályozta a „német nézőpont” vizsgálatában.

ragadásának más, konkrét lehetőségei egyre inkább hiányoznak. Ezzel szemben a metaforák – kettős funkciójuknak köszönhetően – bizonyos mértékig víziók megalkotását is megengedik, és lehetővé teszik a fennálló modellek alternatíváin való elmélkedést (Dierkes et al. 1996).³ A metaforák emellett sokkal többek pusztán nyelvi képeknél: részt vesznek mind a jelen, mind pedig a jövő alakításában.⁴ Ambivalens jellegük (felértékelő, illetve továbbgondolásra serkentő hatásaik) miatt azonban mindig kritikusan szemlélendők. Ennek megfelelően nem minden jelentőség nélküli a potenciális (metaforikus-fogalmi) elmozdulás az „információs társadalomtól” a „hálózati” vagy a „médiatársadalom” irányába. Az alábbiakban e folyamat jelentőségének részleges kifejtésére vállalkozunk, a metaforák meglévő elméleti megalapozására vonatkozó kritikai reflexiók segítségével.

A tanulmány a következőképpen épül fel: Az elemzést a metaforák különleges nyelvi kifejezési formaként betöltött szerepére való rövid kitekintéssel kezdjük. Itt röviden érintjük az eszményképek fogalmát is. A következő lépésben összefoglaljuk az egyes fogalmak történetét és azok leginkább elterjedt teoretikus olvasatait, a médiatársadalom fogalmát állítva figyelmünk középpontjába. Ezt a két másik fogalomra vonatkozó záró megjegyzések követik, majd kitekintünk ez efféle metaforák általános használatára. Összességében az egész munka lényegét annak a kérdésnek a vizsgálatá alkotja, hogy ezek a fogalmak a jelenlegi és a jövőbeli társadalom milyen formáját sugallják, illetve miképp kezelheti ezeket a kommunikációtudomány.

Nyelvi képek

Metaforák

Bizonyos kifejezések, mint pl. a médiatársadalom, egyszerűen strukturáltak, mivel két már ismert fogalomból tevődnek össze. A metaforák használata megtalálható a digitális médiumok számos leírásában (vö. pl. Hartmann 2004; Hermann–Swiss 2000; Stefik 1996). E metaforák körülírják az ilyen médiumokban rejlő lehetőségeket és veszélyeket, azok lehetséges következményeit, és különösképpen a médiumok növekvő használatát. Emellett a metaforák közvetítő szerepet is betöltenek. Az új és a régi között közvetítenek, amennyiben az újat a már ismert fogalmak segítségével írják le, s egyúttal az újfajta összetételek segítségével még ismeretlen dimenziókra utalnak.⁵ A metafora átviszi a jelentést az egyik területről (az egyik fogalomról) a másikra, s ezáltal új jelentést hoz létre. Ez az átviteli teljesítmény a metafora poétikus vonása, ami lehetővé teszi számára, hogy a létezőből kiindulva víziókat hozzon létre. Ezenkívül – elsősorban a nyelvileg egyszerűen megalkotott metaforák – lehetővé teszik az absztrakt dolgokról való kommunikációt, éppen azért, hogy a meglévő elemek kombinációja révén a jár-

³ Az alternatívákat mi magunk is választhatjuk, de érezhetjük azokat kikerülhetetlennek is.

⁴ E helyütt egyebek mellett az internetfelhasználókra vonatkozó metaforákról már meglévő kutatási eredményekre hivatkozunk (Hartmann 2004).

⁵ Az internetfelhasználók tevékenységeire vonatkozó metaforák sorából egyszerű példa a világhálón való „szörfölés” – ez a kép számos asszociációt tesz lehetővé (vö. Hartmann 2004, 245–262).

tasság érzetét keltik, és szükségtelenné teszik a túlzott elvonatkoztatást. Ugyanakkor ily módon is nyerünk egy elvontabb új dimenziót, amely anélkül válik kézzelfoghatóvá, hogy feltétlenül veszítene komplexitásából. A metaforák használata során természetesen komplexebb, teoretikusan megalapozott kiegészítésekre is szükség van a nyelvi képek diszkurzív élettel való „feltöltődéséhez”.

A társadalom leírásának itt bemutatott metaforái – az információs társadalom, a hálózati társadalom és a médiatársadalom fogalmai – az ilyen, nyelvileg egyszerű metaforák közé tartoznak. Mindazonáltal ez nem azt jelenti, hogy teljes mértékben hozzáférhetnénk a jelentésükhöz. Mint már jeleztük, ehhez további elemzésekre van szükség. Milyen kommunikációfogalom szolgál például az itt ismertetett metaforák alapjául? Az ilyen és ehhez hasonló kérdések feltevése és megválaszolása segíthet a metaforák által implikált társadalomképek megértésében. A különböző társadalomfogalmak megalkotása és interpretációja a kilencvenes évek közepe óta reneszánszát éli, ami általános elbizonytalanodást sejtet. A társadalomfogalmak segítségével ugyanis az egész rendszert problematizáljuk. Ugyanakkor találhatunk kísérleteket a rendszer újralehorgonyozására is. A metaforák alapjául szolgáló vizionárius vonás egyúttal jellemzi az adott társadalomfogalmat mint olyant is. A társadalmak meglévő vagy kívánatos sajátosságairól való elmélkedés segíti átfogó jellegű új víziók kidolgozását, s ugyanakkor a már meglévő víziókról is tanúskodik. A társadalomfogalmak a világ és a fennálló viszonyok megértését szolgálják, továbbá hasznosak a különféle világértelmezések közvetítésében, s így társadalmilag releváns eszményképeket alkotnak.

Eszményképek

Az eszményképek össztársadalmi víziók, melyek a nyilvános diskurzust formálják (vö. Dierkes et al. 1996). Az elérhető és a kívánatos dolgok kombinációját fejezik ki, s gyakran metaforák formájában jelennek meg. Nem annyira privát ideálokra, mint inkább olyan társadalmi víziókra vonatkoznak, melyek révén a politika is orientálódik (miközben maga is gyakran hoz létre eszményképeket).⁶ Az eszményképek olyan, „az elérhető és kívánatos jövőkre vonatkozóan iránymutató és a cselekvést irányító képzetek, amelyek a különböző tudáskultúrák képviselői számára közös orientációs keretként tájékoztató, motivációs és koordináló eszközként szolgálnak” (Hoffmann–Marz 2000). E meghatározás teljesen egyértelműen írja le az eszményképek funkcióját, nevezetesen a tudáskultúrák határain átívelő kommunikáció biztosítását. Következésképpen ezek a kommunikációs játéktér kiszélesítésére is szolgálnak, ha képesek a használati és ezen keresztül a cselekvési játékterek kitágítására.

A társadalmi eszményképekként működő metaforák olyan víziókat tesznek lehetővé, melyeket megvalósíthatónak vélünk, s ezáltal cselekvésre ösztönöznek. Befolyolnak a politikába és a társadalom lényeges döntéseibe, vagyis nemcsak a fontos társadalmi diskurzusokat alakítják, hanem mindenekelett a gyakorlatot is. Az eszményképeket gyakran igénybe veszik az intézményesült politika és a lakosság közötti párbeszéd közvetítésében. Vízióként szintén szerepet játszanak a javak elosztásában. Akkor lépnek

⁶ Részben ezt implikálja a policy fogalma is, melynek jelentését a politika szó nem teljesen adja vissza.

fel nehézségek, ha az eszményképek megmaradnak a pusztán metaforikus, intuitív hozzáférhető szinten, és teoretikus-koncepcionális megalapozásuk nem történik meg. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy miképp lehetséges ez az elméleti megalapozás. Elemzésünket a kilencvenes évek egyik különösen fontos eszményképével, az információs társadalom fogalmával kezdjük.

Az első fogalom: Információs társadalom

Fogalomtörténet

Az információs társadalom fogalma a kilencvenes éveknél korábbi eredetű. Elmélete a posztindusztriális társadalom koncepciójára épül, ez utóbbi pedig az ötvenes éveknek azokhoz a szellemi áramlataihoz nyúlik vissza, amelyek a társadalom eltávolodását hirdették az ipari társadalommal szorosan összefonódó „tömegettársadalom” képétől. A változásra való törekvés alapja a nagyobb tervezhetőségbe vetett remény volt: a döntéshozatalt meg akarták szabadítani az ideológiáktól és az érzelmi töltettől (például az osztályharc eszméjétől). Ennek megfelelően ezek az elméletek a posztindusztriális társadalmat funkcionális, racionális és technikai meghatározottságú társadalomként írták le. Ez a céltételezés alkotja egyúttal a fogalom problematikus aspektusát is.

A posztindusztriális társadalom (valamint az információs társadalom) elméletének legismertebb képviselője Daniel Bell, akinek „A posztindusztriális társadalom eljövetele” (*The Coming of Post-industrial Society*) című könyve 1973-ban jelent meg (Bell 1976 [1973]). Az évek során számos további szerző akadt, akik vagy – részben már Bellt megelőzően – hasonló koncepciót dolgoztak ki (pl. Machlup 1962), vagy pedig később – részben Bellre hivatkozva – továbbfejlesztették az információs társadalom fogalmát (pl. Lyon 1991; Webster 1995; Hartmann 1998).⁷ Bell koncepciójának fő mondanivalója a tudás és az információ mint kiegészítő és egyre inkább dominánssá váló termelési tényező hangsúlyozása. A mezőgazdaság és az ipar helyett egyre inkább a szolgáltatások válnak központi jelentőségűvé, többek között az új technológiáknak köszönhetően. Bell tehát elsősorban közgazdasági és technológiai értelemben definiálta az információs társadalmat.

Az információs társadalom fogalma – hosszabb előtörténete ellenére – csak a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején vált több országban is széles körben elterjedt és fontos eszményképpé a politika, a gazdaság és a társadalom területén.⁸ Ekkoriban kezdett a fogalom tartalmilag is gazdagodni. Frank Webster az információs társadalom különféle koncepcióinak elemzése során technológiai, közgazdasági, foglalkozástechnikai, térbeli és kulturális irányzatokat különböztet meg (1995,

⁷ A fogalmat vélhetően 1963-ban Japánban használták először (Meier/Bonfadelli 2004, 62).

⁸ Az Egyesült Államokban körülbelül ezzel egy időben terjedt el az információs szupersztráda (*Information Superhighway*) fogalma. Itt az össztársadalmi összetevő látszólag kevésbé világos, mint az információs társadalom esetében (vö. Kubicek 1998), és a fogalom teoretikusan kevésbé megalapozott. Mindazonáltal azok a politikai irányzatok, amelyek a két eszményképet felhasználták, nagyon hasonlóak.

6–23).⁹ Ezekben az eltérő definíciókban és elméletekben egy valami mindenesetre közös: az információs társadalom kifejezésnek megfelelően az információ különleges szerepet játszik a társadalomra vonatkozó elgondolásokban. A különbségeket pedig az egyes interpretációk alkotják, mindenekelőtt a törés vagy a kontinuitás kérdésének tekintetében. Ennek megfelelően az elméletek nagyjából két részre oszthatók: az egyik csoportba azok tartoznak, amelyek szerint az információ előtérbe kerülése annyira radikálisan új jelenség, hogy az a fennálló társadalmi rendszerrel való szakításhoz s ezáltal új rendszer kialakulásához vezet. A másik oldal szerint csupán arról van szó, hogy az információ gazdasági és társadalmi tényezőként hangsúlyosabbá válik, ez a jelenség azonban a fejlődés kontinuitásába ágyazódik, vagyis „csupán” a fennálló viszonyok informatizálódása megy végbe. Mind Bell, mind pedig a következőkben tárgyalandó Manuel Castells (2000a) a szakadástétel képviselőiként lépnek fel, míg velük szemben például Nicolas Garnham (1994) az informatizálódástézist képviseli.

A fogalom átültetése a gyakorlatba

Éppen az információs társadalom fogalma esetében figyelhető meg jól, hogy az nagyon releváns volt a politika számára, és részben még ma is az. Ebben csekély szerepet játszik a „szakadás vagy kontinuitás” kérdése. A hangsúly egyértelműen a technológián és a gazdaságon van, amelyeket a társadalmi fejlődés hajtóerőiként ábrázolnak. A többi súlypont Websternél inkább mint a fejlődés későbbi következménye merül fel. A fogalom széles körű használata többek között az Európai Bizottság politikájában is kimutatható. Itt az információs társadalom fogalmának nyilvános vitájára elsősorban az úgynevezett Bangemann-jelentéssel kapcsolatban került sor. Az „Európa és a globális információs társadalom: ajánlások az Európai Tanácsnak” címmel az Európai Bizottság megbízásából 1994-ben nyilvánosságra hozott jelentés fontos tényezője volt az egész Európára kiterjedő piacnyitásnak az információs és kommunikációs technológiák területén. A Bangemann-jelentés nagyon világosan támogatta a gazdaság primátusának neoliberais koncepcióját. Már a javaslatok első mondata így hangzott: „Ez a jelentés arra ösztönzi az Európai Uniót, hogy bízzon a piaci mechanizmusokban mint olyan hajtóerőkben, melyek elvisznek minket az információs korbá” (CEC 1994). A közpénzeket és a protekcionizmust többé már nem kívánatos eszközöknek nyilvánították, s helyettük a szabad piacra helyeződött a hangsúly. Jóllehet a jelentésben megjelennek az új technológiákkal együttjáró szociális kihívások is, ezek viszonylag marginális szerephez jutnak. A jelentés hangsúlyozza továbbá új esélyek megteremtését az EU polgárai számára, anélkül azonban, hogy fontolóra venné a piac megnyitásának vagy az információs technológiáknak a potenciális negatív következményeit.

Bangemann javaslatainak az EU törvényhozásában elsősorban a telekommunikáció (s ennek megfelelően a piacok szabályozása) területén voltak következményei, de a javaslatok a kilencvenes években hatással voltak az EU kutatástámogatási gyakorlatára is. A javaslatok alapját az az optimista feltételezés alkotta, hogy az információs és kom-

⁹ A *beschäftigung-technisch* (magyarul: foglalkozástechnikai – a ford.) jelzöt az angol *occupational* szó német megfelelőjeként választottam.

munikációs technológiák elterjedése a demokratikus együttműködés és az életminőség javulását fogja eredményezni az EU minden polgárának életében. A figyelem középpontjában azonban a gazdasági nyitás állt. Ennek következtében számos termék- és piacfejlesztési kutatási programot támogattak, a szociális vonatkozásokat pedig eleinte figyelmen kívül hagyták. Az ebben megnyilvánuló technológiai determinizmus tükröződik vissza a retorikában is. Ennek megfelelően az információs és kommunikációs technológiákra vonatkozóan a Bizottság által megfogalmazott követelmények között a következőket találjuk: „[...] b) a termelékenység növelése, c) új üzleti lehetőségek létrehozása, d) globális nyílt piac” (Liikanen 2000). Mindazonáltal az EU eközben olyan kutatási programokat is támogatott, amelyek az új technológiák elterjedésének szociális következményeivel foglalkoztak, mivel sem az életminőség növekedése, sem pedig a demokrácia javulása nem következett be egyértelműen. Ennek ellenére az információs társadalom eszméje a korábbiakhoz hasonlóan most is megtalálható a Bizottság minden megnyilvánulásában, csak éppen most így nevezik: „információs társadalom mindnyájunknak” (CEC 2000).¹⁰

Kritika

Az információs társadalom koncepciója az idők során sok kritikával szembesült (pl. Mackay 2002; May 2002; WSI-Mitteilungen 1997). Már Bellt is bírálták amiatt, hogy a történelmet lineáris folyamatnak tekinti. Bell a jövőre vonatkozóan olyan jóslatokat is tett, melyek kiszámíthatóságuk tekintetében nem vethetők össze a víziókkal. Elméletéről az az összbenyomás alakult ki, hogy technológiai determinizmus terheli, vagyis Bell a technológiai újításokat a társadalmi változások hajtóerőiként írja le. A kritika egy másik pontja a gazdaságcentrikusságra vonatkozik. Itt is túlsúlyban van az a fajta determinizmus, amely nem megfelelően ítéli meg a fejlődés komplexitását. Mindezek abból a problémából erednek (mind Bell, mind pedig sok Bellre építő elmélet esetében), hogy az elméletek rendre az információnak olyan definíciójából indulnak ki, amely annak számszerűsíthetőségét tételezi. Ritkán találkozhatunk az információ olyan értelmezésével, miszerint az a kommunikáció interpretációja révén érhető el. Ehelyett inkább mérhető tényezőkről hallunk, mint például az információs ipar növekedése (ami pl. az információs szektorban foglalkoztatottak száma alapján mérhető), az emberek tulajdonában levő tömegkommunikációs eszközök száma, az azok mellett eltöltött órák száma stb. Az elméletek közül sok ténylegesen effajta mérésekre épül. Az információs társadalom fogalma ezáltal rendkívül normatív a gazdasági és a technológiai hajtóerőt illetően. Ugyanakkor kevésbé analitikus a szélesebb értelemben vett társadalmi változások és egy vizionált lehetséges társadalomkép tekintetében. Az óvatosabb vélemények szerint az információs társadalom elméletei által kilátásba helyezett változások ténylegesen végbemennek, azonban nem a feltételezett mértékben. Ezzel azonban még nem ragadtuk meg a változások minőségét.

¹⁰ Ez a megfogalmazás egy „magas szintű szakértői csoport” javaslatait követi, amely a szociális komponens hiányát már 1996-ban kifogásolta (CEC 1997).

Visszatekintve, az információs társadalom fogalma mint társadalomfogalom kevésbé kifejezőnek tűnik. Mindazonáltal legalább széles körben megvitatták és vitatják még ma is, vagyis nem maradt meg a metaforikus-intuitív szinten. A különböző pozíciókat leginkább a Bellhez való viszonyulásuk alapján lehet meghatározni (amit itt csak vázolhattunk). Az információs társadalom metaforájának vannak szándékolt (és nem szándékolt) következményei a politika és a kutatás területén, ez a metafora azonban elsősorban rendkívül fontos össztársadalmi vitát gerjesztett az új technológiák következményeiről és a bennük rejlő lehetőségekről, s ezáltal megfelelt az eszménykép egyik nagyon fontos aspektusának. Ami hiányzik, az mindenekelőtt az arra vonatkozó koncepció és annak a kutatása, hogy a feltételezett fejlődés mit jelenthetne a mindennapokban az emberek számára. Hiányzik továbbá az információnak, vagyis a metafora magyának a tulajdonképpeni vizsgálata.¹¹ Ez utóbbi hiányosság a „hálózati társadalom” fogalmánál legalább nem áll fenn: e fogalom esetében teljesen világosan meg van adva, hogy miképpen néz ki a hálózatosodás.

A második fogalom: Hálózati társadalom

A következő társadalomfogalom a hálózati társadalom fogalma, melyet elsősorban Manuel Castells terjesztett el. Ez esetben nem a gazdaság áll a középpontban, hanem az átfogó strukturális változások. A hálózati társadalom elméletét Castells hatalmas, háromkötetes munkájában fejtette ki (Castells 2002 [1997], 2000a, 2000b). Jelen tanulmányunkban ezt a koncepciót csak nagyon röviden vázoljuk. Elsősorban arra szeretnénk rámutatni, hogy az információs társadalom fogalma mellett egyéb olyan társadalommetaforák is léteznek, amelyekben az új technológiák központi szerepet játszanak. Castells diagnosztizálja a világ jelenleg is zajló alapvető átalakulását, ami szorosan összefügg az információ, a kommunikáció és a technika területén folyó változásokkal. Castells koncepciója néhány ponton nem különbözik radikálisan az információs társadalom fogalmától, mindazonáltal ő nemcsak a társadalom átalakulására helyezi a hangsúlyt, hanem az én és a szociális kapcsolatok változásaira is. Ezen túlmenően, Castells társadalomfogalma is sokkal árnyaltabb. Három olyan erőt nevez meg, melyek együttesen a legfontosabb szerepet játsszák az új társadalomforma előtörténetében: a) az információs és kommunikációs technológia fejlődése, b) a kapitalizmus átstrukturálódása és c) a társadalmi mozgalmak (például a feminizmus vagy a környezetvédelem). E három tényezőnek az összjátéka készíti elő az utat a hálózati társadalomba.

A hálózati társadalom nem „információs”, hanem „informacionális” társadalom. Ez a társadalmi szerveződés olyan speciális formájára utal, amelyben az információ termelékenységet és hatalmat jelent. A hangsúly azonban nem magán az információn van, hanem az információ és a kommunikáció *áramlásán*. Az áramlás kevésbé irányítható és kiszámítható, mint az információ önmagában. Ennek megfelelően változnak a hatalmi struktúrák is. Az egész folyamat a kapitalizmus olyan új formáját rajzolja meg, amely többek között az információs és kommunikációs technológiák elterjedésére és differenciálódására épül. A kapita-

¹¹ Az a ténytérítés, amit az információ ilyen felfogása magában rejt, a kommunikációtudományos vizsgálat számára nincs kellően meghatározva.

lizmus ezen új formájához újfajta ellenmozgalmak is társulnak (például az alternatív globalizációért küzdő mozgalmak), melyek a korábbi társadalmi mozgalmakat részben felváltják, részben pedig továbbfejlesztik azokat. Ez utóbbi tétel újfent aláhúzza, hogy a hangsúly nem az információ, hanem a szocialitás, a társadalmi rend változásán van.

Castells ezt a víziót valamivel költőibben fogalmazza meg, például amikor arról beszél, hogy „az áramlások hatalma” (*power of flows*) elsőbbséghez jut „a hatalom áramlásai-val” (*flows of power*) szemben. Számára a hálózatosodáson belüli csomópontok és azok kapcsolatai fontosak. Minden funkció és folyamat a hálózatokban szerveződik. Castells foglalkozik továbbá az életmódban bekövetkező változásokkal is, és idő nélküli, állandó áramlásban zajló életet vetít elénk. Ennek megfelelően nemcsak a termelés formája változik lényegesen, hanem az általános mindennapi tapasztalatok is. A kultúra is változáson megy keresztül, mivel az emberek világtérképezéseiket olyan identitáskonstrukciókból merítik, amelyek ugyanúgy részei az áramlásoknak, mint más viszonyok.

Castells érvelése felülmúlja az információs társadalom elméletének képviselőit. Konceptiója differenciáltabb és gazdagabb empirikus bázisra támaszkodik, mint sok más elgondolás. A fejlődés negatív következményeivel is többen foglalkozik. Castells víziói elsősorban olyan új társadalomstruktúrákat írnak le, amelyek a fennálló viszonyokat átalakító, messze ható változások lehetőségeit rejtik magukban (ez a már említett törés). Elsősorban az információ mozgásáról van szó, s ezzel együtt a kommunikáció, az identitás és a hatalmi viszonyok új formáiról is.

Érveit szerzteágazó példákra és empirikus kutatásokra alapozza. Ugyanakkor Castells is támadható empirikus szinten, jóllehet fejtegetései nem az információ számszerűsíthető fogalmára támaszkodnak. Ennek ellenére sok tekintetben ő is figyelmen kívül hagyja az „információ” tartalmát és e kifejezés mindennapi használatát. Precedensként elsősorban szokatlan eseteket vizsgál. A megváltozott hétköznapi kultúrára vonatkozó feltevései így csak meghatározott társadalmi csoportokra érvényesek, s az általa megfigyelt változások általánosításakor problémák adódnak. Mindazonáltal az, hogy Castells a hálózatosodásra helyezi a hangsúlyt, érdekes kérdéseket és gondolati modelleket tesz lehetővé. A hálózatokra vonatkozó elgondolásai absztraktabb szinten helyezkednek el, mint az információs társadalom képe. A hálózatokban nemcsak információs kapcsolatok jönnek létre, hanem az összekapcsolódások révén átalakulnak a szociális és más viszonyok is – éppen ez a kettős természetük teszi őket releváns, meghatározó tényezőkké. A castellsi társadalomfogalom magas absztrakciós szintje ugyanakkor korlátozza az elmélet alkalmazhatóságát. Ebből kifolyólag a hálózati társadalom csupán a tudományos diskurzusokon belül alkot eszményképet, míg az osztársadalmiakban nem. Ebben a tekintetben a médiatársadalom fogalma többen kínál.

A harmadik fogalom: Médiatársadalom

Első elméleti megalapozás: Áttekintés és történelem

A médiatársadalom fogalmának tartalmáról sokáig nem álltak rendelkezésre olyan egyértelmű meghatározások, mint az előző két társadalomfogalom esetében. Egyrészt csak az utóbbi időben nyúlhatunk vissza már meglevő elemzésekhez és definíciókhoz,

másrészt viszont máris számos különböző megközelítés létezik. Ez azt sugallhatja, hogy új fogalomról van szó, és csak a szisztematikus elterjesztésének a módját kell még megtalálni. A dolog azonban nem így áll. A médiatársadalom fogalma a német nyelvterületen már régen megjelent a kommunikációtudományban. Ulrich Saxer már 1984-ben hivatkozott Winfred Schulz székfoglaló előadására (1998, 52, lásd még Meier–Bonfadelli 2004, 70), és ez a fogalom már jó ideje jelen van a médiában is. Van tehát bizonyos időbeni átfedése a másik két fogalommal. Ugyanakkor fontos különbséget jelent, hogy a médiatársadalom fogalmának használata elsősorban német nyelvterületre korlátozódik. Az „information society” és a „network society” metaforákkal, amelyek angol nyelvű publikációkból erednek, és ezen a nyelvterületen alaposan meg is vitatták őket, a „médiatársadalom” esetében azonban nem ez a helyzet.¹² Mivel ennek következtében a világos, definíciószerű kifejtése is hiányzik, e metaforának igen eltérő értelmezései és alkalmazásai vannak. Változatos kontextusokban találkozhatunk vele az általános társadalmi diskurzusokban, de használata a kommunikációtudományban is egyre elterjedtebb. Az alábbiakban ez utóbbi területen fogjuk néhány példa segítségével szemléltetni, hogy a médiatársadalom fogalma milyen tág értelemben használatos.

A fogalom használatát a legtöbb szerző – Ait Ichou „védőbeszédére” hivatkozva – azzal indokolja, hogy „számos olyan domináns és meghatározó médium létezik, melyek döntően befolyásolják és megváltoztatják mai életünket” (Ait Ichou 1999, 52). Szintén elterjedt annak a hangsúlyozása is, hogy jelenlegi társadalmunkat lényegében a médiumok konstituálják (pl. Wippermann 2001). Hasonlóan fogalmaz Ulrich Sarcinelli is: „Az a tényállás, hogy a modern társadalom közvetítő folyamataiban a médiumok időközben kulcsszerephez jutottak, igazolja azt, hogy médiatársadalomról beszéljünk” (1998, 11). Ebben az esetben a mindennapokat egyre inkább átható médiumok jelentik a kiindulási alapot.¹³ Stefan Kombüchen (1999) a médiumoknak ezt az átható szerepét az élménytársadalomból a médiatársadalomba való átmenetként értelmezi. Ennek következtében a médiumok a társas életet és a társadalmi struktúrákat is formálják, a hangsúly pedig azon van, hogy az élményekhez elsősorban a médiumokon keresztül jutunk hozzá.

Manfred Faßler (1997) ugyanakkor a két különböző fogalom, az információs társadalom és a médiatársadalom fogalma közötti tartalmi átfedést hangsúlyozza. Az információt Faßler a szociális rend azon legkisebb egységeként definiálja, amely minden társadalmi folyamatban szerepet játszik. Az, hogy a szociális rend legkisebb egységének kérdését – a szociológia egyik klasszikus problémáját – az információ segítségével kívánjuk megválaszolni, ígéretesnek tűnik (Faßler mindenesetre nem az első, aki ezt teszi).¹⁴

¹² Az Internetkutatók Szövetségének (*Association of Internet Researchers – AoIR*) konferenciáján elhangzott, hogy a fogalmat Észtországban is használják, jóllehet tágabb elméleti megalapozás nélkül. Ebben a tanulmányban a fogalom használatát elsősorban az angolszász nyelvterülettel vetem össze.

¹³ Ugyanezt fejezte ki a Német Publicisztikai és Kommunikációtudományos Társaság (*Deutsche Gesellschaft für Publizistik- und Kommunikationswissenschaft, DGPK*) 2004. évi konferenciájára kifizető pályázat is. Egy másik publikációban, a *DGPK* önmeghatározásában szintén a médiatársadalomról és „annak” tudományáról van szó, és hangsúlyozzák, hogy „a kommunikáció- és médiatudományok társadalmi relevanciájának alapját a társadalmi élet szinte minden területét egyre inkább átható médiumok jelentik” (*DGPK* 2001).

¹⁴ Faßler a cselekvésemleletek új alapokra helyezését szorgalmazza, és azt javasolja, hogy a kommunikációhasználat elméletét az információhasználat materiális elméletévé fejlesszük tovább. Azt, hogy ez miképp is menjen végbe, e tanulmány keretei között nem tárgyaljuk részletesen.

Faßler a médiumokra úgy tekint, mint az információt s ezáltal a realitást is közvetítő eszközökre. Definíciójában nem tulajdonít különleges szerepet a médiumnak, amennyiben az csak közvetítőként működik, és nem jelenik meg sem önmagában „mint olyan”, sem pedig a mediatisáció tényezőjeként. Nála az információ áll a középpontban (nem pedig a médium vagy a kommunikáció és nem is az információ és a kommunikáció Castells által hangsúlyozott áramlása). Így azonban a médium fogalma nincs kellőképpen megmagyarázva, ami a médiatársadalom fogalmának tárgyalásához kétségtelenül kívánatos volna. Ezenfelül Faßlernél elvesznek a két fogalom – az információs társadalom és a médiatársadalom – specifikumai, mivel azok együttes használatát javasolja.¹⁵

A médiatársadalom fogalmának egyik legkorábbi elemzését Barbara Mettler-von Meiboom publikálta (1994). Mettler-von Meiboom a médiumok jelenlétének kumulatív hatásaira figyelmeztet. Véleménye szerint ezek a gazdaságban észlelhető zavarokhoz hasonló következményekhez vezetnek. A médiatársadalom olyan társadalom, amelyet ilyen folyamatok alakítanak, s ez Mettler-von Meiboomnál inkább negatív felhangot kap. Érvei abban a tekintetben nem különböznek lényegesen az információs társadalom szószólóinak érveitől, hogy ő is elsődlegesen kvantitatív változásokból indul ki (amelyeknek a következményeitől mindazonáltal óva int). Josef Wehner (1997) – ennél némileg árnyaltabb megközelítéssel – abból a feltevésből indul ki, hogy napjainkban az információ felől a kommunikáció irányában történő hangsúlyeltolódás figyelhető meg. Achim Bühl (1997) ugyanezt a tényállást „telematikus módon létrehozott szóbeliségnek” nevezi, az összesség azonban nála a „virtuális társadalom”. Ezt a koncepciót nagymértékben befolyásolták az internetkultúráról és annak a virtualitásba vetett hitéről szóló korai tudományos diskurzusok. Ebben az összefüggésben az általában vett médiumok és az azok által formált mindennapok részben háttérbe szorulnak. Végül pedig Wehner és Bühl a számítógépre helyezi a hangsúlyt, amit sokoldalú lehetőségei miatt „vonatkoztatási médiumnak” (*Beziehungsmedium*) neveznek. A digitális médiumok tehát kulcstechnológiáknak számítanak ebben az átalakulási folyamatban, tulajdonképpen azonban a használatukból és elterjedésükből származó társadalmi következmények a legfontosabbak. Ezt az összefonódást jól kifejezi egy másik fogalom, nevezetesen a mediatisáció fogalma is. Egy rövid kitérő elvezet minket ehhez a fogalomhoz, mivel a médiatársadalom számos elemzője ez utóbbi kifejezést a „mediatisált társadalom” szinonimájának tekinti. Schulz kijelenti, hogy a médiatársadalom a medializálódás (sic!) eredménye (2004, 1).¹⁶

¹⁵ A fogalmiság összemosása megtalálható Neil Postmannál, illetve a Postman elméletét a médiatársadalom elméletei közé soroló Armin Pongsnál (2000) is. Postmannál a médiatársadalom fogalma tulajdonképpen a televízió társadalmát írja le, amelyben a televízió határozza meg a pszichikai beidegződéseket, a szociális kapcsolatokat, a politikai elképzeléseket és a morális érzületeket, továbbá általa mindenből szórakoztatás lesz. Schulz (2004, 12, 16) úgy érvel, hogy a „televíziótársadalom” valójában megfelelő fogalom volt a 20. század második felére, mostanra azonban egyértelműen veszített jelentőségéből.

¹⁶ Schulz és mások a „medializáció” (*Medialisierung*) kifejezés használata mellett szállnak síkra, amely érveik szerint kevésbé van kitéve a félreértéseknek, és egyben egyedibb is, mint a „mediatisáció” (*Mediatisierung*) (Schulz 2004, 1).

Második elméleti megalapozás: Mediatizáció¹⁷

A mediatizációról szóló tanulmányok arra mutatnak rá, hogy a médiumok egyre jobban beépülnek a társadalom életébe. Ez az összefonódás egyrészt a médiumok gyarapodó kínálatának, másrészt pedig számos társadalmi szereplő egyre növekvő médiahasználatának köszönhető. A mediatizáció elgondolásának az a változata, amellyel itt foglalkozunk, Friedrich Krotztól (2001) származik, aki könyvében rávilágít, hogy miképp hatják át egyre jobban a médiumok az emberek mindennapi életét. Jelen esetben tehát minőségi változásról van szó.

„Médiumokon olyan technikai eszközöket értünk, amelyeken keresztül, illetve amelyek segítségével az emberek kommunikálnak. [...] Ennek következményeként egyre több és egyre komplexebb mediális kommunikációs forma jön létre, és a kommunikáció egyre gyakrabban, egyre hosszabb ideig, az élet egyre több területén és egyre több témában a médiumok útján zajlik. [...] Ezt a folyamatot, amely napjainkban a digitális kommunikáció elterjedésében éri el tetőpontját, bár az internettel még korántsem ért véget, társadalmi és kulturális következményeivel együtt a mediatizáció folyamatának nevezzük” (Krotz 2001, 33).

Krotz kiindulópontja – szemben a médiatársadalom számos más leírásával és a mediatizáció más koncepcióival – mikroszociológiai jellegű: Krotz leginkább az emberek közötti, illetve az emberek és környezetük közötti interakciót vizsgálja. Hangsúlyozza, hogy a médiumok jelenléte áthatja mindennapjainkat, és ez a fejlemény olyan potenciális változásokat von magával, amelyekben az emberek játsszák a legnagyobb szerepet. Jóllehet a gazdaság és a politika is a változások hajtóerőinek tekinthetők (vö. Krotz 2001, 193 skk.), végső soron nem ezek határozzák meg, hogy a fejlődés hová vezet. Tény, hogy a mindennapi tudásunk egyre inkább a médiumokból eredő tudás, továbbá az is, hogy a médiumok útján folyó kommunikáció összefonódik a kommunikáció megszokott formáival. Krotz számára a mindennapokat érintő lehetséges változások a fontosak, amelyek azonban – és ez a fontos – mélyreható össztársadalmi változásokat vonnak maguk után.¹⁸ Fontos továbbá hangsúlyozni, hogy jóllehet a médiumok és azok mindenkor sajátos megjelenési formái nagy szerepet játszanak, a középpontban mégis a kommunikáció áll – a médiumokról való kommunikáció ugyanúgy, mint a médiumokban végbemenő vagy a médiumok által közvetített kommunikáció. E szerint a megközelítés szerint a médiumok *mint olyanok* megváltoztatják a társadalmat, mégpedig egyszerűen azért, hogy jelen vannak a mindennapokban, és áthatják azokat. Ez a felfogás nem a technológiai determinizmus egyik formája, csupán a médiumok mint technológiai eszközök fontosságára és az egyes médiumok között lévő különbségekre hívja fel a figyelmet, hangsúlyozva, hogy azokat nem a tartalmuktól függetlenül használjuk. A tézisei alátámasztására szánt tanulmányában Krotz a televízióknak a nyilvánosságban játszott növekvő szerepével foglalkozik. Ez a példa megerősíti állítását, miszerint a mindennapi környezetet egyre inkább áthatják a médiumok, és arra is rávilágít, hogy milyen messzire nyúlnak a változások, melyek nem merülnek ki pusztán a

¹⁷ A mediatizáció fogalmának a médiatársadalom elméleti megalapozásában játszott központi szerepéről lásd még Schade 2004.

¹⁸ Kölsönös befolyásolásról van szó, nem pedig egyirányú determinációról.

megnövekedett információkínálatban, ahogy azt az információs társadalom koncepciója hangsúlyozta.

A társadalom mediaticizációja lényegében a szociális változások metafolyamatát jelenti. Arra utal, hogy a valóság észlelése elsősorban médiumok útján történik, s ennek megfelelően a mediális úton és a közvetlenül érzékelt valósággrétegek növekvő összeolvadása megy végbe. Az, hogy a médiumokon keresztül való kommunikáció útjából elhárulnak az akadályok, és megszűnnek a határok, ahhoz vezet, hogy a médiarendszerek irányítják a viselkedést. Megváltoznak a kommunikációs és interakciós struktúrák, és ez a mindennapi gyakorlatok tartós átalakulását vonja maga után. A mediaticizált társadalmat tehát úgy írhatjuk le, mint a kommunikációs és interakciós struktúrák és formák ezen alapvető változásának a termékét. Ez változásokat von maga után a cselekvési játéktér, a közösségi érzék, a társas jellemzők tekintetében és más hasonló területeken is. Egyre több társadalmi folyamat zajlik mediális úton (lásd még Jarren 2004, 1). A következmények tehát sokrétűek és össztársadalmi szempontból is fontosak, ugyanakkor sok tekintetben rendkívül komplexek és kontingensek. Ha a médiumok valóban a mediaticizációs folyamatok magvát alkotják (az információ pedig pusztán egy ezen belül átadott momentumot jelent, míg a hálózatosodás a mediaticizációs folyamat egyik aspektusa), akkor a mediaticizált társadalom esetében nyugodtan beszélhetünk médiatársadalomról.¹⁹

Az, hogy Krotz a mindennapokat és a mediaticizációnak (többek közt) az interperszonális kommunikációs struktúrákra vonatkozó következményeit mikroszociológiai szinten hangsúlyozza, megkülönbözteti elgondolását azokétól, akik vele egy időben a médiatársadalom koncepciójának a leginkább meghatározó szószólóiként léptek fel. Ez utóbbiak ugyanis (például B. Jarren, U. Saxer, a *SwissGIS* és a luzerni médiaszimpózium résztvevői) többnyire a politikára összpontosítják figyelmüket. Mindezekben a koncepciókban azonban közös – ha a mediaticizációfogalom schulzi elemzését követjük – a folyamatszerűség. Ez a szemlélet szemben áll a funkcionista felfogással, és elsősorban a médiumok változásai és a társadalmi változások közötti kölcsönhatásokat kutatja (Schulz 2004, 11 sk.).²⁰

Ugyanakkor találhatunk Schulznál egy másik felosztást is. E szerint Krotz mediaticizációfogalma röviden azt jelenti, hogy a szociális cselekvést a médiacselekvés *helyettesíti* (Schulz 2004, 9), miközben a többi megközelítés a politikának a média logikájához való alkalmazkodásaként írható le (Schulz ezt *akkomodációnak* nevezi, 2004, 12). Eltekintve az eltérő tudományos tradícióktól és megközelítésektől, amelyeket e fogalmak feltételeznek, ez a hozzárendelés azt a kérdést veti fel, hogy nem volna-e szükséges a lehetséges változások teljes spektrumát a médiatársadalom egyetlen elméletében megragadni, nem pedig megállni a helyettesítésnél és az akkomodációnál. Ezzel azonban még a médiatársadalomnak az alábbiakban tárgyalandó utolsó megközelítési módja sem szolgálhat.

¹⁹ Krotz maga is többször használja a médiatársadalom fogalmát. Megtalálható nála az információs társadalom fogalma is, amelyről többek között zárójelek használatával határolódik el (Krotz 2001, 197).

²⁰ Saxernél (2004, 142) a folyamatszerű megértés a publicisztika tudományában azzal a megértéstípussal van szembeállítva, amely a társadalmi következményekkel foglalkozik. Ebben a felosztásban sem Krotz, sem pedig a kollégái nem tartoznak a folyamatszerű megközelítést alkalmazó szerzők közé.

Harmadik elméleti megalapozás: Médiatársadalom, 2004

A médiatársadalom metaforájának világosabb körvonalai, illetve e metaforának az 5.1. pontban bemutatott társadalmi következményei akkor mutatkoznak meg, ha a médiatársadalom fogalma „mint olyan” kerül a vizsgálódások középpontjába (lásd Imhof et al. 2004). Ebben az esetben az osztálytársadalmi változásokra esik a hangsúly, mindazonáltal az uralkodó téma általában a politika és a médiumok kapcsolata a mai társadalomban.

Ezt olvashatjuk például Otfried Jarrennél (2001), aki a médiarendszer egészén belül a struktúrák és a szervezetek változására mutat rá, és azt az intermedialis szervezetre (például a politikai pártokra) gyakorolt hatása és az ezzel összefüggő szabályozási szükséglet alapján elemzi. Jarren hangsúlyozza, hogy a médiumok számának és fajtáinak gyarapodása nem csupán a közvetítési folyamat teljesítményének és sebességének a növekedéséhez vezet, hanem azt is magával vonja, hogy a médiumok a társadalom *minden* területét áthatják. Ez pedig azt eredményezi, hogy az egész társadalom a médiumokra figyel. Jarren szerint elsősorban a médiumok piacosodása (és ennek velejárójaként gazdasági jelentőségük növekedése) teszi szükségessé a médiumok szabályozásának újragondolását, mivel radikálisan megváltozik a társadalmi szereplők viszonya a médiumokhoz. Jarren azt is hangsúlyozza, hogy az információs társadalom fogalma technológiai-gazdasági irányultsága miatt nem képes adekváтан megragadni a struktúraváltozást (2004, 1). Ezzel szemben a médiatársadalom fogalma, amely utal a társadalom számos területén erősödő mediatisálódásra, véleménye szerint jobban leírja a változásokat.

Ehhez hasonlóan Klaus Merten (2004) is hangsúlyozza a médiumok által közvetített információ kínálatának növekedését, és szintén megemlíti a politika eltolódását a médiumok irányába. A feldolgozó kapacitás teljesítményének megugrásáról beszél, ami az új technológiáknak és a cselekvési lehetőségek azokból eredő növekedésének tudható be. Összességében azt a következtetést vonja le, hogy ez a megugró teljesítmény jelentős társadalmi ugrást eredményez. Arról is beszél azonban, hogy eközben minden nagyobb rendszer a kommunikációs rendszerekből jön létre, ezzel pedig a társadalom általános differenciálódására utal. Abból indul ki, hogy a médiarendszer a társadalom egyik részterületéből annak uralkodó részrendszerévé válik – ugyanez történt korábban a vallással vagy a politikával is (vö. Imhof et al. 2004, 11). Mindez azon alapszik, hogy a kommunikáció (és különösképpen a médiarendszer) *összeköti* a társadalom többi részterületét egymással. A differenciálódás során a médiumok száma – és azok összekötő szerepe – egyre nagyobb lesz, és ezáltal növekszik a jelentőségük.²¹ Ez a rendszerelméleti alapokon nyugvó felfogás fellelhető a médiatársadalom nagyon sok jelenlegi elméletében.

Mindezek az elméleti megközelítések abból a premisszából indulnak ki, hogy a társadalom kommunikációra épül. Ennek megfelelően a médiatársadalom mint „strukturált és strukturáló, egymásra vonatkozó nyilvános és nem nyilvános kommunikációk rendszerszerű terméke” írható le (SwissGIS 2003, 4). Ugyanakkor ez az elgondolás a

²¹ Ez az érvelés fontos és érthető a nélkül a rendszerelméleti háttér nélkül is, amelyre a terminológia utal. A háttér azonban megmagyaráz bizonyos különbségeket az arra épülő elemzésekben.

kommunikációtudományt a társadalom legfontosabb tudományává értékeli fel (lásd még DGPuK 2001).

Ulrich Saxer is hasonlóan kiemeli a kommunikáció szerepét a mai társadalomban. Saxer azon kevesek egyike, aki már 1998-ban hozzáfogott a médiatársadalom szisztematikus vizsgálatához. Hangsúlyozza, hogy a fogalomra vonatkozó számos elemzés a médiatársadalom fogalmából inkább a második összetevővel, vagyis a társadalommal foglalkozik, s nem pedig annak tisztázásával, hogy mit is kell értenünk médián (Saxer 1998, 54, valamint 2004, 139 sk., 145).²² Saxer a médiatársadalom fogalmának létrejöttét összességében a médiarendszerek fejlődéséből vezeti le. Ez a fejlődés válasz a modern társadalom növekvő komplexitására, amennyiben a kommunikáció e komplexitás legyőzéséhez szükséges. Saxer értékelése szerint e fejlődés velejárója az a tendencia, hogy a mediakommunikáció önálló és totális szociális jelenséggé válik (Saxer 1998, 53), ahogy azt Merten és mások is hangsúlyozták. Ez a médiumok makro-, mezo- és mikroszintű jelenlétének köszönhetően mutatkozik meg, vagyis az intézmények, a csoportok és az egyének egyaránt minőségi változásokon mennek keresztül. Saxer ezt a tézisét egy későbbi szövegében Willke azon állítására való utalással egészíti ki, miszerint a „mediatársadalom” kifejezés használatát csak az teszi indokolttá, hogy a részrendszer (itt: a média) áthatja az egész infrastruktúrát (Saxer 2004, 141). Ez a mindent átfogó médiatársadalomfogalom jelenik meg a médiatársadalom-koncepció mindaddig legszisztematikusabb vizsgálatában, a luzerni Médiaszimpozíiumon (Imhof et al. 2004) is.

Ez a szimpózium 2002 óta hasonló kérdéseket tárgyal, mint az imént bemutatott szerzők,²³ szintén a politikai kommunikációt állítva a középpontba. A szimpózium keretei között központi kérdéssé válik a médiatársadalom fogalma, s annak elméleti megalapozása és alapvető empirikus vizsgálata zajlik, méghozzá oly módon – mint a fentiekben megkíséreltem bemutatni –, ahogyan az mindaddig hiányzott. A szimpózium szemléleti alapját a kommunikációtudományos látásmód alkotja, politikatudományos behatásokkal. Az eddig említett szerzők némelyike (különösen Saxer) rendszeresen részt vesz a konferencián.²⁴ A szimpózium munkájának kiindulópontja elsősorban az a kérdés volt, hogy milyen kihatásai vannak a technológiai változásoknak a társadalom egészére, mindenekelett a politikára nézve, de a kitűzött célok közt szerepelt a médiatársadalom megértése is.²⁵

A Médiaszimpozíium 2002-ben a médiatársadalom struktúráinak, ismertető jegyeinek és fejlődési dinamikájának vizsgálatát tűzte zászlajára. A következő, 2004-es szimpózium pedig, melynek fókuszában a demokrácia kérdése szerepelt a médiatársadalom

²² Saxer meghatározása szerint a médiumok „olyan komplex, intézményesült rendszerek, amelyek speciális teljesítőképességek szervezett kommunikációs csatornáit körül szerveződnek” (1998, 54). Itt is felismerhetők a rendszerelméleti alapok, melyeknek köszönhetően úgy tűnik, hogy ez a definíció nem minden megközelítés számára termékeny. Mindenesre az, hogy a definícióval kezdjük az elemzést, feltétlenül indokolt és már önmagában is gyümölcsöző.

²³ A médiumszimpozíiumot 1994 óta két évente rendezik meg, de csak 2002-től kezdve szenteli a figyelmét kifejezetten a médiatársadalom fogalmának.

²⁴ Többek között a globális információs társadalom tanulmányozására a Zürichi Egyetemen létrehozott svájci „kompetenciaközpont” (*Swiss Centre for Studies on the Global Information Society, SwissGIS*) is ugyanazokból a tudósokból áll, akik a luzerni médiaszimpozíiumon is meg szoktak jelenni.

²⁵ Kurt Imhof ezt másképp fejezi ki: a demokráciáról mint a kommunikációtudomány titkos központi témájáról beszél (Imhof 2004, 25).

kontextusában, az első folytatásának tekinthető. A Svájcban végzett munka többek között olyan publikációkban ölt testet, melyek széles körű, ugyanakkor fókuszált tudományos vitákat válthatnák ki.²⁶ A szerzők fejtegetéseiket többnyire annak megállapításával kezdik, hogy a médiatársadalom fogalma fokozatosan leváltja a többi társadalomfogalmat, s ebből kifolyólag igen időszerű a vizsgálata (Mediensymposium, Luzern, 2002).²⁷ A médiatársadalom fogalma itt elsősorban a „valóságnak a kommunikáció és a médiumok által közvetített társadalmi konstrukciójára”, illetve annak előfeltételeire és következményeire vonatkozik (Mediensymposium, Luzern, 2002). Egyfelől a mediatisációs jelenségek kapnak hangsúlyt, másfelől pedig a médiumok önálló alrendszerre való elkülönülése képezi a diskurzus tárgyát. Itt is szerephez jut a mediatisáció koncepciója, melynek segítségével kimutatható, hogy a médiarendszer elkülönülésének következményei a társadalom minden szintjén megtalálhatók. Minden szinten azonban nem fognak hozzá ennek a vizsgálatához.

A későbbi előadásokban (Mediensymposium, Luzern, 2004; Imhof et al. 2004) a szimpóziumvezetők különösen két irányt hangsúlyoznak, melyek már az első médiatársadalom-szimpóziumon is láthatók voltak: egyrészt a demokrácia rendszerét és annak szoros kapcsolatát a kommunikációval, másrészt pedig a társadalomfogalmak differenciálódását. Különösen az utóbbi vonatkozásában hangsúlyozzák a dialektikus megközelítési mód megtartásának fontosságát. Ez a dialektika egyfelől a kommunikáció határainak a lebontása, másfelől pedig új határok megjelenése között mozog.²⁸ A média részrendszerének dominanciája a már említett differenciálódáshoz vezet a társadalom minden szintjén, ami többek között a tudásszakadék újbóli kiszélesedését és a nyilvánosság erőteljes csökkenését vonja maga után. Ezek az aspektusok politikai és szociális szempontból fontosak. A társadalom irányítása területén is megfigyelhetők változások a szervezetek különböző fajtáinál, valamint – és itt visszatérünk Krotz mediatisáció-elméletéhez – az időközben átmediatisálódott mindennapokban. A vázolt elgondolások a médiatársadalom koncepciójának átfogó jellegű vizsgálatát ígérik. A szimpózium előadói közül elsősorban Saxer (2004) az, aki megkísérli szisztematikusan előmozdítani a médiatársadalom fogalmának vizsgálatát (és ezáltal tudatosan lép fel az óhatatlanul jelentkező kontingencia ellen). A meglévő megközelítéseket Saxer az interdiszciplinaritás, a komplexitás és az elméleti megalapozás általa kidolgozott hármas szempontrendszer alapján értékeli (2004, 149). Ez egyben mértékként is szolgál a jövőbeli elgondolások számára. A korábbi elgondolások értékeléséből világossá válik, hogy az átfogó jellegű

²⁶ E sorok szerzője nem vett részt a két szimpózium egyikén sem, csupán azok nyilvánosan hozzáférhető szövegeire (valamint a *DGPuK* éves konferenciáján elhangzottakra) hivatkozik. A szimpóziumokon elhangzott előadásokat tartalmazó kötet (Imhof et al.) 2004 késő őszi jelent meg, amikor ez a tanulmány már javarészt készen volt. Az időbeli átfedés ezáltal csupán a publikációkra való felszínes utalást tette lehetővé. Merten szintén közölt egy tanulmányt „Posztindusztriális társadalom, információs társadalom vagy médiatársadalom? Fogalmi tisztázás és elméleti igény” címmel (lásd Merten 2004), amely azonban e tanulmány megírásáig nem volt hozzáférhető.

²⁷ Előadásaik szövegét a szimpózium résztvevői publikáció céljára igen gondosan dolgozzák ki formátumuk tekintetében a szokásos gyakorlaton túlmutató felkérés (*call for paper*) alapján.

²⁸ A határok lebontásával kapcsolatban megemlítik a globalizációt, különös tekintettel a médiumokra. Az új korlátok pedig a médiarendszernek a területi határokkal való szoros kapcsolatára vonatkoznak, ami részben újra erősödik (lásd a különböző tanulmányokat: Imhof et al. 2004).

magyarázatok csak nagyon nehezen érhetők el. Ehhez tulajdonképpen az egyes részterületek elemzése az elsődleges feladat, majd az elemzések részeredményei egy olyan fórumon, mint például a luzerni szimpózium, átfogóbb elméletté egyesíthetők. Saxer azonban hangsúlyozza, hogy a médiatársadalom ideáltípusának (kommunikációs-szociológiai) konstrukciójához egységre van szükség. Nem hiányozhat továbbá az egyes elemzésekből a komplex megközelítés sem (2004, 150 sk.). A lényeg azonban, ahogy az Saxer kísérleti definíciójában is fellelhető, a mediatizáció. Ennek megfelelően a meghatározás a következő szavakkal kezdődik: „Mediatársadalmon olyan társadalomtípust értünk, amelyet áthatóan alakít a mediatizáció. A mediatizáció azon képessége, hogy alakítsa a társadalmat, abban gyökerezik, hogy a mediatizáció elemei differenciálódnak a kommunikációs folyamatban, és a médiarendszerek felszabadulnak az intézményi kötöttségek alól.” (Saxer 2004, 153).

Összegzés

Mit tanulhatunk e három társadalommetafora rövid áttekintéséből? Az alapfeltevés az volt, hogy az eszményképek a fennálló körülményekre reflektálnak, egyúttal azonban formálják is azokat. E társadalomformáló hatásukat meg kell érteni, és lehetőség szerint alakítani. Az információs társadalom fogalmában rejlő lehetőségek már kimerültek. E fogalom már megtette kötelességét az európai telekommunikációs piac liberalizálásáért és egy irányítható, alapvetően technológiai társadalomba vetett hit kialakításáért. Az ez által a fogalom által implikált törés a korábbi társadalomformációkhoz képest ebben a formában nem ment végbe.

A médiatársadalom fogalma azonban olyan folyamatra utal, amely – jóllehet már működik egy ideje – még sokáig folytatódni fog. Többek között ez magyarázza, hogy a mediatizáció miért ragadható meg kevésbé világosan, mint az informatizáció.²⁹ Ez utóbbit a szakirodalom elsősorban gazdasági-technológiai értelemben definiálta, s ennek megfelelően mennyiségi értelmet nyert. Az információs társadalom a munkára mint alapvető szociális kategóriára, az információra pedig mint elsődleges árra tekint. Ennek megfelelően az információs társadalom metaforája össztársadalmi eszményképnek is alkalmas volt, mivel megmutatta, hogy mi a kívánatos és az elérhető: a hozzáférhető információ megsokszorozása. Ebben az esetben a tényszerű-rationális megközelítés az uralkodó, amely mindazonáltal a mindennapi mediatermelésnek és médiahasználatnak csupán egy részét jellemzi, és ezáltal nem képes a társadalmat kielégítő módon leírni.

A hálózati társadalom fogalma esetében ezzel szemben több víziószerű vonás érezhető, legalábbis ott, ahol Castells fejtegetései fontos töréseket ígérnek. Ez esetben a korlátozottság nem annyira a hálózatkonceptióban keresendő, mint inkább abban, hogy Castells empirikus vizsgálatait a népszerűségnek csupán bizonyos meghatározott cso-

²⁹ Az információs társadalom fogalmában a hangsúly a kommunikációs lánc legkisebb részén van: az információon. A hálózatok esetében már a következő szintről van szó: az információ és a kommunikáció közötti kapcsolatról. Ezzel szemben a médiatársadalom fogalmában a hangsúly már egy átfogóbb folyamaton, a mediatizáción van, amely az információt és a hálózatokat szintén magában foglalja. Továbbá a kommunikációra, az interakcióra és ezáltal a szociális kapcsolatokra egyaránt vonatkozik, és ezáltal nehezen „kiszámítható”.

portjaira, illetve bizonyos társadalmi mozgalmakra korlátozza. Az adatok ezeken túlmutatnak, a koncepció azonban nem mindig. Ezáltal a hálózati társadalom fogalmának használata nem feltétlenül jogos. A mindennapok, valamint a társadalom más átfogó struktúrái és cselekvésterületei szintén nincsenek kellő mértékben megjelenítve sem az információs társadalom, sem pedig a hálózati társadalom fogalmában. A változások valóban széles körű leírása (aktuálisan és potenciálisan) a médiatársadalom fogalmának segítségével történik meg, legalábbis a mediatisációra vonatkozóan. Ezáltal az a veszély fenyeget, hogy a fogalom a meglévő tendenciák fennállási feltételeinek státusára korlátozódik, és vizionárius vonásai háttérbe szorulnak. Ezt meg kell akadályozni.

A metaforák sorsa tulajdonképpen fordítva szokott alakulni: a nagyon tudatosan használt és széles körűen elterjedt fogalmakból úgynevezett „halott metafora” lesz, amelynek használata (és hatása) többé már nem érzékelhető. A médiatársadalom fogalma azonban más utat jár be. Jóllehet korábbi, mint a hálózat fogalma, és viszonylag széles körben el is terjedt, mindeddig azonban nem történt meg kellő mértékben sem a teoretikus megalapozása, sem pedig a megtárgyalása. A definíciók sokszor túl általánosok voltak, s ezáltal analitikus kategóriákként nem voltak megfelelőek. Ez a kilencvenes évek végén megváltozott, többek közt Saxernek (1998) köszönhetően, igazi eredményeket azonban csak napjainkban sikerült elérni (lásd különösen Imhof et al. 2004). A mediatisációra vonatkozó elméleteknek, a Svájcban folytatott fázisoknak, az abban részt vevő szerzőknek, továbbá a *DGPuK* működésének és éves konferenciáinak köszönhetően időközben jóval többet vizsgálták a fogalom tartalmi összetevőit és lehetséges következményeit. Ez azt is mutatja, hogy az efféle metaforáknak a társadalmi diskurzusokban eszményképként betöltött szerepét egyre többen veszik komolyan. Fontos továbbá az interdiszciplináris aspektus is (lásd Saxer 2004, 140).

A médiatársadalom elemzői általában egyetértenek abban, hogy az messze ható, az egész társadalmat érintő változásokat jelent. A fogalom a társadalom és a médiumok között fennálló számos kölcsönhatás komplexitására utal, és azt implicálja, hogy a társadalom majdnem minden területét egyre inkább áthatják a médiumok, s ennek következtében megváltoznak a szociális és politikai struktúrák. Az egyes megközelítések között érdekes eltérések vannak, melyeket itt csak vázolhattunk. A különbségek elsősorban annak a kiemelésében rejlenek, hogy a társadalom mely (rész)területeit érintik mértékadóan a változások. A fejtegetések – annak ellenére, hogy totális jelenség létrejöttére vonatkoznak – többnyire valamely részterületre korlátozódnak. Ez viszont ahhoz vezet, hogy a médiatársadalom elméleteinek empirikus megalapozása eddig nagyon korlátozott maradt. A kiemelten vizsgált területek egyike a politika, a másikat pedig a mindennapok szociális interakciói alkotják.³⁰ Ez utóbbi kérdéskör alkalmasabbnak látszik az említett változások széles körű és átfogó jellegű számításba vételére, azonban világos, hogy a kutatások területén még sok tennivalóra van szükség.

Elvileg azonban a fenti két megközelítési mód egy érdekes ponton találkozik: a mikroszintről kiinduló tábor hangsúlyozza, hogy a mediatisációs folyamatoknak össztársadalmi következményei lesznek, a másik oldal pedig abból az előfeltevésekből indul ki, hogy a változások már eleve az egész társadalomra vonatkoznak, hiszen itt makroszintű perspektíváról, totális jelenségről van szó. A kétféle megközelítést ezen a ponton kívá-

³⁰ Imhofnál (Imhof et al. 2004) ezeken kívül megtalálható még a tudomány és a gazdaság.

natos volna világosabban összevetni. Ez nem az egyes szerzők kritikája vagy nekik címzett felszólítás akar lenni, mivel egyedül ezt senki sem teljesítheti (mindez tehát a tudományos hálózatosodás védőbeszédéként is felfogható): sokkal inkább tartalmi utalás arra a paradoxonra, hogy totális jelenségről beszélünk, s mégis mindig csak részterületekre hivatkozunk. E mögött egyúttal az a feltevés húzódik meg, hogy ha a mindennapokból (vagyis a mikroszintű perspektívából) indulunk ki, akkor gyümölcsözőbb módon mutathatunk rá arra, hogy a médiumok áthatják az egész társadalmat.

A koncepció továbbfejlesztése szempontjából elsősorban az a fontos, hogy definiáljuk a média fogalmát, és sem magukat a médiumokat, sem azok sajátos tartalmát, sem pedig a kommunikációs és interakciós szinteket ne tévesszük szem elől. Ez ellentétben áll Werner A. Meiernek és Heinz Bonfadellinek a médiatársadalom fogalmára vonatkozó kritikájával, miszerint ez a fogalom túlságosan középpontba helyezi a médiumokat, és a társadalom irányításának döntő elemévé emeli azokat (2004, 71). Ez a kritika annyiban tűnik félrevezetőnek, hogy nagyon szűk értelemben felfogott médiafogalmat vesz alapul. A döntő elem minden bizonnyal a mediatizálódás, ami azonban nem képzelhető el a médiumok nélkül. A mindennapi látásmódban ráadásul viszonylag átfogó médiafogalom érvényesül, amely elsősorban a használatra, az interpretációra és hasonlókra támaszkodik. Nem a médium, hanem a cselekvő ember áll tehát a középpontban.

Összességében az a fontos, hogy a társadalom minden szintjén vizsgáljuk a médiumok jelenlétét. Ekkor a társadalmi változás minden szintje (a mikro-, a mezo- és a makroszint) egyaránt hangsúlyos. A változások megragadása természetesen módszertani kérdéseket is felvet, amelyeket nem könnyű megoldani, ha számításba akarjuk venni a jelenségek komplexitását és a kontingenciát is. Összességében a médiatársadalom olyan átfogó koncepciójára van szükség, amely leírja és elemzi a differenciálódási erővonalakat. Ebben fontos szerepet kell játszania a mindennapoknak, és az aktuális folyamatok leírásából nem hiányozhat a kritikai megközelítés sem. A médiatársadalom koncepciója akkor válik a leghamarabb a társadalomtudományok számára használható modellé, ha átfogó társadalomstrukturáló fogalom szolgál alapjául, amely – a lehetséges veszélyek és esélyek tudatában – a mediatizáció folyamatát pozitív, aktívan formálható forгатókönyvnek tekinti.³¹ Ezenfelül kívánatos volna, hogy a vita kifelé is folytatódjon, és ezáltal még gyümölcsözőbbé váljék, vagyis az eszménykép-funkciót komolyan kellenne vennünk.

A fentiekben mondottak újra csak az elemzett koncepciók metaforikus karakterét erősítik meg. Még ha a vizsgált metaforák közül nem is mind alkalmas eszményképnek, attól még ezek a fogalmak fontosak a nyilvános viták és ezáltal a jövőbeli fejlődés szempontjából is. Frank Hartmann médiafilozófus is ezt hangsúlyozza, amikor a következőket írja: „A társadalomtudományoktól éppen azt várják el, hogy bizonyos metaforológiával foglalkozzanak, és hogy az ezekhez a terminusokhoz kötődő diskussziókat, fantáziákat és utópiákat megfosszák a mitológiáktól.” A luzerni médiaszimpozium előadói ugyancsak azt hangsúlyozták, hogy „e fogalmiság vizsgálata [...] reflexiós kötelezettség a társadalomtudományok számára”, és ez egyben „megtestesíti azt a folyamatot is, melynek során a kutatás tárgyának adekvát leírását igyekszünk megtalál-

³¹ Ez az Achim Bühl által az információs társadalom fogalmára vonatkozóan mondottak parafrázisa (1997, 45).

ni” (Mediensymposium, Luzern, 2002). Reméljük, hogy ez a tanulmány eleget tesz ennek a köteleességének. A mitológiától való megtisztítás útján az első lépést a könnyen hozzáférhető metaforák mítoszának eloszlatása jelenti. Ha a metafora eszményképként akar működni, akkor az érthetőség követelményét is teljesítenie kell, valódi tartósságát azonban csak a teoretikusan megalapozott kritikai vizsgálat révén lehet biztosítani.

Végül pedig csatlakozni szeretnék Meier és Bonfadelli felhívásához, miszerint a médiatársadalom fogalma intenzív és alapvető teoretikus vizsgálatot igényel, és ez egyben annak bizonyos mértékű módosulását is maga után vonja (2004, 74). Ha ezeket a metaforákat komolyan vesszük (vagyis tovább folytatjuk teoretikus megalapozásukat), akkor talán egy új társadalmi utópiát is kidolgozhatunk. Mostanáig inkább a kommunikációtudomány számára jelentett utópiát az, hogy kulcsfontosságú tudományként elismerjék. Bizonyára ez sem lenne azonban rossz utópia.

Irodalom

- Ait Ichou, Y. 1999. *Stille und Mediengesellschaft*. Münster, Lit Verlag.
- Bell, D. 1976 [1973]. *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. Harmondsworth, Penguin.
- Bühl, A. 1997. *Die virtuelle Gesellschaft. Ökonomie, Politik und Kultur im Zeichen des Cyberspace*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Castells, M. 2002 [1997]. *The power of identity. The Information Age: Economy, society and culture*. Vol. II. Oxford, Blackwell.
- Castells, M. 2000a [1996]. *The rise of the network society. The Information Age: Economy, society and culture*. Vol. I. 2. kiadás. Oxford, Blackwell.
- Castells, M. 2000b [1998]. *End of millennium. The Information Age: Economy, society and culture*. Vol. III. Oxford, Blackwell.
- CEC 2000. *An Information Society for all – Action plan*. Feira European Council, 19–20. Juni 2000.
- CEC 1997. *Building an Information Society for us all*. Final report of the High Level Expert Group on social aspects of the Information Society. [Soete Commission]. Brüssel, April 1997.
- CEC 1994. *Europe and the global Information Society: Recommendations to the European Council*. [Bangemann Report]. Brüssel, July 1994.
- DGPuK 2001. *Die Mediengesellschaft und ihre Wissenschaft*. Selbstverständnispapier der DGPuK. München, DGPuK.
- Dierkes, M. et al. 1996. *Visions of technology. Social and institutional factors shaping the development of new technologies*. Frankfurt/New York, Campus Verlag/St. Martin's Press.
- Faßler, M. 1997. Informations- und Mediengesellschaft. In: Kneer, G./Nassehi, A./Schrör, M. (Hrsg.): *Soziologische Gesellschaftsbegriffe. Konzepte moderner Zeitdiagnosen*. München, Wilhelm Fink Verlag, 332–360.
- Garnham, N. 1994. Whatever happened to the Information Society? in: Mansell, R. (Hrsg.): *Management of information and communication technologies: Emerging patterns of control*. London, ASLIB, 42–51.
- Hartmann, F. 1998. Informationsgesellschaft. Annäherung an eine Metapher. (<http://ezmes.onb.ac.at:8080/ejournal/pub/ejour-98/essay/infogesell.html>, 27.09.03)
- Hartmann, M. 2004. *Technologies and utopias: the cyberflaneur and the experience of „being online”*. München, Reinhard Fischer Verlag.
- Herman, A. – Swiss, T. (Hrsg.) 2000. *The World Wide Web and contemporary cultural theory*. New York/London, Routledge.

- Hoffmann, U. – Marz, L. 2000. Leitbild und Leitbildorientierung. Vortrag auf der Sommerakademie der Arbeitsgruppe Zukunftstechnologien der Grünen Akademie. 02.08.00, Bildungshaus Kloster Neustift.
(<http://www.grueneakademie.de/diemen/zukunft/download/hoffmann.rtf>, 13.10.03)
- Imhof, K. et al. (Hrsg.) 2004. *Mediengesellschaft – Strukturen, Merkmale, Entwicklungsdynamiken*. Mediensymposium, Luzern, Band 8. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Imhof, K. 2004. Der Austritt der Kommunikationswissenschaft aus ihrer selbstverschuldeten Unmündigkeit. In: Imhof, K. et al. (Hrsg.): *Mediengesellschaft – Strukturen, Merkmale, Entwicklungsdynamiken*. Mediensymposium, Luzern, Band 8. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 19–30.
- Jarren, O. 2004. Medien- und Gesellschaftswandel als Herausforderung für die Kommunikation durch Verwaltung und Staat. (http://www.sgvw.ch/schwerpunkt/archiv/medien_und_gesellschaftswandel_otfried_jarren.pdf, 17.10.04)
- Jarren, O. 2001. „Mediengesellschaft“ – Risiken für die politische Kommunikation. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 41–42, 10–19.
- Kombüchen, S. 1999. *Von der Erlebnisgesellschaft zur Mediengesellschaft*. Münster, LIT.
- Krotz, F. 2001. *Die Mediatisierung kommunikativen Handelns*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Kubicek, H. 1998. *Möglichkeiten und Gefahren der „Informationsgesellschaft“*. Tübingen, Universität – Wilhelm Schickard Institut für Informatik (WSI).
(<http://infosoc2.informatik.uni-bremen.de/lehre/ig/WS99-00/studienbrief/>, 09.10.03)
- Liikanen, E. 2000. *An Information Society for all*. Paper presented at the Infoworld Conference. Athen, Griechenland, 21. 01. 00.
- Lyon, D. (1991). *The Information Society: Issues and illusions*. Cambridge, Polity Press.
- Machlup, F. 1962. *The production and distribution of knowledge in the United States*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Mackay, H. et al. 2002. *Investigating the Information Society*. London/New York, Routledge (in association with The Open University).
- May, C. 2002. *The Information Society – A sceptical view*. Cambridge, Polity Press.
- Mediensymposium, Luzern, 2004. Thematische Skizze – Cfp – Demokratie in der Mediengesellschaft. (<http://www.foeg.unizh.ch/mspages/CallMS04n.pdf>, 18. 10. 04)
- Mediensymposium, Luzern, 2002. *Thematische Skizze – Cfp – Mediengesellschaft: Strukturen, Merkmale, Entwicklungsdynamiken*. (<http://www.foeg.unizh.ch/mspages/CallMS02.pdf>, 18. 10. 04)
- Meier, W. A. – Bonfadelli, H. 2004. Informationsgesellschaft oder Mediengesellschaft? In Imhof, K. et al. (Hrsg.): *Mediengesellschaft – Strukturen, Merkmale, Entwicklungsdynamiken*. Mediensymposium, Luzern, Band 8. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 57–78.
- Merten, K. 2004. *Vom Elend der Kommunikationsmanager*. Vortrag vor dem Verband der Pressesprecher. Düsseldorf, 11. 03. 04. (<http://www.comdat.de/download.htm>, 28.09.04)
- Mettler-von Meiboom, B. 1994. *Kommunikation in der Mediengesellschaft. Tendenzen – Gefährdungen – Orientierungen*. Berlin, edition sigma.
- Postman, N. 2000. Die Mediengesellschaft. In Pongs, A. (Hrsg.): *In welcher Gesellschaft leben wir eigentlich? Gesellschaftskonzepte im Vergleich*. München, Dilemma Verlag, 242–263.
- Sawhney, H. 1996. Information superhighway. Metaphors as midwives. In *Media, Culture & Society*, 18, 291–314.
- Sarcinelli, U. (Hrsg.) 1998. *Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft. Beiträge zur politischen Kommunikationskultur*. Opladen/Wiesbaden, Westdeutscher Verlag.
- Saxer, U. 2004. Mediengesellschaft: auf dem Weg zu einem Konzept. In: Imhof, K. et al. (Hrsg.): *Mediengesellschaft – Strukturen, Merkmale, Entwicklungsdynamiken*. Mediensymposium, Luzern, Band 8. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 139–155.

- Saxer, U. 1998. Mediengesellschaft: Verständnisse und Missverständnisse. In Sarcinelli, Ulrich (Hrsg.): *Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft. Beiträge zur politischen Kommunikationskultur*. Opladen/Wiesbaden, Westdeutscher Verlag, 52–73.
- Schade, E. 2004. Indikatoren für die Medialisierungsforschung: Konzepte von Wirklichkeitskonstruktion als Bausteine der Mediengesellschaft. In Imhof, K. et. al. (Hrsg.): *Mediengesellschaft – Strukturen, Merkmale, Entwicklungsdynamiken*. Mediensymposium, Luzern, Band 8. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 114–138.
- Schulz, W. 2004. *Medialisierung*. Eine medientheoretische Rekonstruktion des Begriffs. DGPK-Beitrag. Entwurfsfassung. (http://www.kwpw.wiso.uni-erlangen.de/pdf_dateien/DGPK_Medialisierung_end.pdf, 18. 10. 04)
- Stefik, M. 1996. *Internet dreams. Archetypes, myths, and metaphors*. Cambridge/MA, MIT Press.
- SwissGIS 2003. Demokratie in der Mediengesellschaft. (http://www.swissgis.unizh.ch/d/pdf/Dachpapier_juni03.pdf, 17.10.04)
- Webster, F. 1995. *Theories of the Information Society*. London/New York, Routledge.
- Wehner, J. 1997. Medien als Kommunikationspartner. Zur Entstehung elektronischer Schriftlichkeit im Internet. In: Graf, L/Krajewski, M. (Hrsg.): *Soziologie im Internet. Handeln im elektronischen Web-Werk*. Frankfurt/Main, Campus Verlag, 125–149.
- Wippermann, K.W. 2001. Editorial. In *Aus Politik und Zeitgeschichte* 41–42. (<http://www.bpb.de/>, 04. 05. 04)
- WSI Mitteilungen 1997. *Schwerpunkt Informationsgesellschaft – Schlagwort oder gesellschaftlicher Umbruch?* 50 (3).